

Vrijheid
en
Openbaarheden

Kunst, kennis, research

Schrijver: Gert Wijlage

Coverontwerp: GW

ISBN: 9789463425636

© Gert Wijlage, 2017

Vrijheid
En
Openbaarheden

Kunst, kennis, research

Gert Wijlage

Vrijheid en openbaarheid, kunst en kennis

Vraag:

- wat draagt kunst bij aan kennis, verwerving en publieke verwerking, en op welke manier; welke methodieken en theorievorming zijn hierbij instructief.

Voorstel:

- kunst draagt bij kennisvorming door middel van een eigen epistemologie met een eclectisch onderzoekspraktijk

Uitwerking:

- In het denken over vrijheid en openbaarheid dat zich als voorwaarde uiteenzet in dialoog met hedendaagse kunst komt als kernthema de overdracht van kennis en ervaringen, het voornoemde episthème, naar voren.

Conclusie:

- parallel aan de modernisering van de westerse cultuur, maar dan in een vroeg stadium, visualiseert kunst het idee en de ervaring dat objecten voortdurend in beweging zijn, in wording. Deze ontwikkelingsgang heeft in de wetenschap zijn specifieke kennismomenten dankzij theorievorming rond quantum, qubit en majoranadeeltje. In de filosofie is het vooral de procesfilosofie, beeldwetenschap en mediatheorie – voorheen filmtheorie – die deze gang onderzoekt. Kennis kan 'goed en fout' zijn en passeert de binaire opdeling, filosofisch streng gescheiden, in waar-onwaar.

Werkwijze:

Er is sprake van een pluralistische benadering in de cultuurwetenschappelijke beschrijving van de waarneming - ook aantoonbaar aanwezig in dit onderzoek - vergelijkbaar met de ambities van de transdisciplinaire kunst- of beeldwetenschap. Kerndisciplines bij deze benadering zijn: kunst, wetenschap, filosofie. De kennisdomeinen zijn esthetiek, epistemologie, ethiek. Hun kennisrelaties of overdrachtelijke verbanden zijn optimaal geaccommodeerd in de kennisinstanties humor, essayistiek, poëzie, experimentele media/artresearch.

Inhoud

Thema

1. Discursivisme

2. Proces en beweging

2.1 vitalistische dynamiek, Bergson

2.2 procestheorie, Whitehead, James,

2.3 beeldende kunst, Mondriaan, Van Doesburg

2.4 psychoanalyse, Freud

3. Esthetiek, Epistemologie, Ethiek

3.1 esthetiek - schoonheid als doel

3.2 epistemologie – rationalisme, pluralisme

3.3 ethiek - kunst, wetenschap, ideologie

3.4 samenvatting: kunst en kennis

4. Academisering van verhoog

4.1 institutionalisering van kennis; wetenschap

4.2 institutionalisering van kunst; academie

4.3 institutionalisering van onderzoek;

praktische masters en 'artistic research'

5. Kunst en kennis, object en methode

5.1 object en methode

5.2 Spinoza

5.3 Vives

5.4 Dali

5.5 Laotze:Tao

5.6 Deleuze/Latour

5.7 conclusie

6. Vrijheid, openbaarheid

6.1 vrijheid, openbaarheid

6.2 kunstconcepten

6.3 materialisme, idealisme, mysterie

6.4 autonomie, engagement

6.5 geschiedenis van het vrijheidsbegrip

6.5.1 definities

6.5.2 levensfilosofie en positieve vrijheid

6.6 postironie, palinodie

7. Media, poëzie, essayisme, humor - kennisrelaties

7.1 kunst bemiddelt - kennis, vorming en openbaarheid

7.2 methodieken en ontwikkelcodes - imitatie, simulatie, emulatie, speculatie

7.2.1 Aler, Feyerabend

7.2.2 Dewey

7.2.3 Benjamin en Bakhtin

8. Kunstenaars, researchers, een genealogie

8.1 Kunstenaars, researchers, methodes en stellingen

8.2 Coornhert, Stevin, Blake, Goya

8.3 Kirchner, Van Doesburg, Richter, Buñuel

8.4 Kosuth, Sourriau, Raaymakers, Scha

8.5 Gillick, Hiorns, Semah

9. Researchers, ph.doctors

9.1 Wendel en de 'relational thingness'

9.2 Van Klaveren, Stultiens en media

9.3 Wilde, Albuquerque en ethiek

9.4 Annot, Van Weenen, Entrop en de 'eigen' tijd-toekomst

10. Nawoord: Kunst, werken, denken, indelen.

10.1 resumé

10.2 esthetica - lichaam en geest

10.3 ervaring en belevenis

10.4 waarheid en werkelijkheid – retorica

10.5 semantiek – eigen regels; het open kunstwerk;
vertraging; het ingenium en de wil

10.6 'niet-europese' perspectieven, Bor, Schippers, Guyau

10.7 mogelijkheden van een epistemologie

10.8 westers, oosters, anders - synthetisch denken, een
topologische benadering

11. appendices, bronnen, overige literatuur

Thema

In het denken over vrijheid en openbaarheid dat zich uiteenzet in dialoog met hedendaagse kunst komt als kernthema de overdracht van kennis en ervaringen, het episthème, naar voren. Dit denken is onlosmakelijk verbonden met het zintuiglijke domein en de praktijk van het maken. Er is daarbij een constante vraag aanwezig naar beeldvorming en eventuele noodzakelijkheid van betekenis. Is een zintuiglijke ervaring volstrekt identiek deelbaar en mededeelzaam. In welke vorm is iets weten gelijk aan wat gezegd of gezien is?

Parallel aan de historisch-filosofische obligate zoektocht naar kennis - wat weet ik - en zelfbewustzijn - ken u zelve - tracht ik een structuur bloot te leggen die (een manier van) denken en handelen in vrijheid reguleert en deze ook in openbaarheid zich laat kennen. Het feit dat ik (een manier van) tussen haakjes plaats, geeft aan dat de grenzen tussen het particuliere ik en het gedeelde wij beslist erkent, maar ook overstegen worden. Het gaat mij vooraleerst om een descriptieve verhandeling en niet om een normatieve theorie.

Hoe

Eerst worden de problemen rond de vertaalbaarheid van zienswijzen en directe gewaarwordingen besproken: discursiviteit. Daarna volgt een historische terugblik om het vertrekpunt van hedendaagse ervaringen en kennismomenten in kunst en cultuur, beter te begrijpen. In het derde hoofdstuk zetten we de drie hoofddomeinen naast elkaar om te zien waar de accenten en hun mogelijke culturele effecten uit bestaan. Vervolgens (4) wordt onderzocht hoe die accenten en effecten in een discours geraken gangbaar in het historisch culturele veld gedomineerd door academie, universiteit en musea. Dit

discours, dat tendeert naar een postduale verhouding tot uitgesproken conceptuele- en materiekunst, benader ik vanuit haar meest dynamische aspect: het interdisciplinaire artistiek onderzoek/artistic research. Om haar reflexieve verwantschap met parallelle richtingen in kunst, wetenschap en filosofie bespreek ik (5) enkele, volgens mij meest relevante voorbeelden. In het zesde hoofdstuk herneem ik de thematiek die aan de basis staat van mijn vertoog: de omgang met het begrip vrijheid maar nu specifiek tenaanzien van het idee openbaarheid. Een omgang die gefundeerd lijkt te worden in begrippen als autonomie, engagement, relationele esthetiek en concrete ervaringen oplevert in een zowel publieke als virtuele ruimte. De vormgeving van deze ruimtes is, in het laatste hoofdstuk, het cultuurtheoretisch eindpunt van dit onderzoek. Besloten wordt met een speculatieve exercitie, afgeleid uit de aanname dat er een kunstwetenschap denkbaar en uitvoerbaar is die in vrijheid het meest beeldend en kennisvormend is.

Achtergrond van de these.

Kunst is een manier van denken en handelen die kennis kan genereren. Het gaat er nu om hoe deze manier meervoudig gestructureerd is, wat voor kennis dit kan opleveren, hoe deze kennisherkenning plaatsvindt en wordt gecommuniceerd.

Doel is te komen tot een formulering waarmee de mogelijkheden die kunst biedt als epistemologie, nader toegankelijk worden gemaakt in de context van een handelingsperspectief. Dit perspectief wordt gekarakteriseerd als vrijzinnig en onderzoekend tegen de achtergrond van een hedendaagse cultuur die vooral lijkt uit te nodigen tot economisch maatschappelijk nut verlijmd met het spectaculaire entertainment van mediatechnologie. Op de achtergrond van dit onderzoek ligt de waarneming dat:

a) kunst vaak wordt vereenzelvigd met 'vrijheid' als essentie. Kunst wordt door onder meer Schiller en Freud ook beschreven als hoogste vorm van iets dat vrijheid genoemd wordt. Naast kunst als onafhankelijk, vrije, positie en mogelijke bevrijder van sores - een min of meer psychologische insteek - zijn er, taalkundig, geen afgebakende formules of exacte synoniemen voor het concept Kunst of het begrip Vrijheid. Beide zijn in organische ontwikkeling, vergelijkbaar met de notie van een veelvormig proces zoals door Bergson en Whitehead beschreven. Beide verhouden zich tot een mensbeeld, een antropologie.

b) het begrip Vrijheid zelf als verlangde waarde dat op zichzelf staat en vooral filosofisch - wat verstaan we eronder - of politiek - hoe dit te realiseren - in verschillende mate en contexten verschillend geïnterpreteerd en toegepast wordt. Vrijheid als filosofisch onderwerp splitst zich vaak op in enerzijds een historisch betoog in de reconstructie van politieke bevrijdingsbewegingen of emancipatie en anderzijds een ethisch-biologisch-religieus vraagstuk van de vrije wil.

c) de actualiteit van de vroege 21e eeuw ten opzichte van de afgelopen 50 jaar een heroriëntering laat zien ten aanzien van de culturele positie van Kunst evenals ten aanzien van een Vrijheidspraktijk. De intensivering van internationale interdependentie - geholpen door technologie en 'vrij' informatieverkeer - heeft geleid tot een inboeting van idealisme en vrijheidspretenties alsmede een hybride artistiek engagement. De scepsis betreffende de idee van het Vrije Westen als universeel voorbeeld - vrijheid is westers - als einddoel van de geschiedenis beïnvloedt het discours omtrent hedendaagse kunst.

d) kunst en vrijheid zijn van een publieke orde. In het geval dat zij worden geheiligd kunnen dilemma's ontstaan in het menselijk verkeer en het mogelijk daaruit voortvloeiende cultureel perspectief – een algemeen wereldbeeld. Kunst en vrijheid zijn positieve concepten, verschillend toegepast door individu of collectief, in de openbaarheid, een historische ruimte. Deze concepten staan niet vast, ontwikkelen hun geldigheid in een waarschijnlijke, niet-universalistische openheid, naast de ervaring van het individueel mogelijke.

e) vrijheid en openbaarheid zijn de twee overkoepelende, generale, concepten. Beide concepten worden benaderd vanuit de positie van de kunst- en cultuurkritiek. Zoals met betrekking tot vrijheid onderscheid gemaakt moet worden tussen verschillende aspecten en toepassingen (vrije wil, vrij informatieverkeer, keuzevrijheid) zo bestaat er ook met betrekking tot openbaarheid meerdere vormen. Openbaarheid wordt hier vooral gebruikt als een ideale ruimte waarin er een gedeelde ervaring mogelijk is. Een maatschappelijke context die gekenmerkt wordt door het publieke gesprek, een discursiviteit.

Deze openbaarheid verschilt uiteraard van bestaande 'openbare ruimtes' waarbij telkens de vraag gesteld moet worden in hoeverre deze inderdaad volstrekt openbaar is, transparant en van een publieke orde. Het tegendeel is door toegenomen privatisering en (digitale) verkaveling evenzeer aanwezig. De openbaarheid is verdeeld over meerdere gemeenschappen en publieken. Kunst kan in deze context openbare ruimtes mee helpen creëren en verruimen tot zelfs in die mate dat er gesteld kan worden dat identificatie optreedt: kunst als openbare ruimte'.

f) Daarnaast zijn er de veelvoorkomende thematische begrippen, onder meer: universalisme, intuïtie, pluralisme, die per context nader geduid worden en verwijzen naar de

grootste gemeenschappelijke deler. Betreffende een pluralistische benadering zijn er diverse wetenschappelijke studies ontstaan, mede door toedoen van nieuwe beeldinformatiedragers. Naast de Beeldwetenschappen zijn er bijvoorbeeld de Cultural Studies, de Informatietheorie, de meer algemeen Mediatheorie, de experimentele research en het aanverwante 'artistic research'.

Immers iedereen,

die een ware voorstelling heeft, weet dat een ware voorstelling de grootst mogelijke zekerheid in zich sluit, aangezien een ware voorstelling hebben niets anders betekent dan een zaak volmaakt of zo goed mogelijk kennen. Hieraan zal toch zeker niemand kunnen twijfelen, tenzij hij meent dat een voorstelling een stom ding is, zoals bijvoorbeeld een schilderij op een paneel en niet een vorm van denken, namelijk het begrijpen zelf.

...Hieruit volgt dat het uitsluitend van de voorstelling afhangt, dat wij dingen, zowel ten opzichte van het verleden als van de toekomst, als toevallig beschouwen.

Spinoza, 1677, Ethica, p. 107/109, stelling 43/44.

1 Discursivisme

1. wat is discursief? (terminologie)
2. Verschillende contexten (wetenschappelijk, artistiek, beschouwend)
3. Voorkennis
4. Kennisaanbod, poëzie, essayisme, humor, research.

1. Wat is discursief?

Als kunst een manier van denken en handelen is die kennis kan genereren dan volgt er een situatie waarbij de problemen rond vertaalbaarheid van zienswijzen en directe gewaarwordingen besproken dienen te worden. Hoezeer er ook vanuit het Kantiaanse objectivisme en Schiller's idealisme aannames worden gedaan omtrent een esthetisch oordeel dat in redelijkheid – in vrijheid, openlijk - tot stand komt, leidt de ervaring van het schone evenzo goed tot radicale verschillen. Er moet echter vooraf een voorlopige scheiding worden ingebouwd tussen de positie van de kunstenaar en de kunstbeschouwer. De kunstenaar staat voor het probleem hoe bepaalde inzichten beeldend tot vorm te brengen en zo mogelijk deze vorm 1) ervaarbaar maken voor derden conform zijn bedoelingen en 2) eventueel, analoog, in spreektaal te (laten) verduidelijken. Het omzetten van de kunstenaars visie, het communiceren van beeldtaal vergt een discursiviteit: er moet over gepraat, gedacht en ervaren op een begripmatig niveau. Het vraagt om een verduidelijking van onze waarneming. De beschouwer staat voor het probleem inzicht te verkrijgen in de bedoelingen van het kunstwerk, hoe dit voor zichzelf te duiden en als het even kan hoe hierover van gedachten te wisselen. Hoezeer ook de multi-interpretabiliteit van de kunst – de vrijheid van het oordeelsvermogen – geheiligd wordt in het kunstdiscours en hoezeer ook de intuïtieve verstandhouding ten aanzien van de esthetische ervaring voorop staat, het kunstwerk als

openbaar object is een cultureel bepaald gespreksonderwerp. Zo functioneert het kunstwerk vooral in de openbare ruimte, zo functioneerde het ook in de meer intieme ruimtes van het museum.

2. Verschillende contexten.

Over de contextuele beïnvloeding van het oordeelsvermogen en hoe om te gaan met traditionele kennistoestanden. Hoe kunstwerken, het maken en beschouwen, te benoemen in overdrachtelijke zin en daarbij kampementen – clashes - te voorkomen. Naast de publieke voorzieningen zoals de openbare ruimte in brede zin en het museum zijn er specifieke omgevingen die de waarneming en de esthetische ervaring van objecten sturen. Achtereenvolgens zijn dat bijvoorbeeld: het atelier, de academie, de salon, het kunstenaarsinitiatief als voornamelijk artistieke situatie. Daarnaast de wetenschappelijke situatie die bestaat onder meer uit universitaire, historische, politiek-(inter)nationale erfgoedinstituties. Als derde is er de markttechnische situatie zoals een veiling, galerie, collectioneurs en allerlei verenigingen wier belangen divers gespreid kunnen zijn. Ten vierde zijn er de media en recensenten, op papier en internet, die op een of andere manier informatie bemiddelen.

In deze situaties wordt een zekere bekendheid met esthetische waarden voorondersteld. Een object in een museale tentoonstelling is een gegeven, feitelijk een kunstwerk van bijzondere waarde. Een kunstwerk op een veiling biedt al meer ruimte voor persoonlijke appreciatie. Een kunstenaar die in het eigen atelier zijn werk toelicht, geeft mogelijk haast een vrijbrief voor het opschorten van een oordeel. Het gaat in elke situatie om het interpreteren van de relatie tussen kunstwerk, kunstopvatting en

beschouwing. Een relatie die te kennen wordt gegeven en van daaruit ook in taal uitgedrukt wordt. Het is nu aan de beschouwer, die de kunstenaar ook is, om te vertrouwen op de mededeelzaamheid van de vormgeving en de voorkennis van de situatie, de openbare omgeving, of daar in letterlijke zin iets aan toe te voegen – discursief, literair, essayistisch. Grofweg kan gesteld worden dat vaak het esthetisch oordeel, zowel betreffende kunstwerken als betreffende elke principiële esthetische gebeurtenis, in twee soorten ervaringen te vangen zijn. Namelijk het geval van de pure zintuiglijke, woordeloze, ervaring en de ervaring waarbij beeldtaal wordt afgewisseld met spreektaal ten bate van een kennisverrijkend cultureel discours met anderen. Met andere woorden: er is sprake van een spanning tussen de singuliere waarneming, de individuele ervaring en het communiceren, overdragen, delen van esthetisch inzicht (of dilemma) met derden. Afhankelijk van een specifieke context worden deze houdingen als vloeibaar gepositioneerd of juist geradicaliseerd tot antagonistische kunstenaarsopvatting. Vergelijkbaar in accenten met een opvatting die of meer aandacht vraagt voor een materiele focus of juist tegelijk aandacht vraagt voor een theoretische uitwerking.

Opm: hoewel beide opvattingen zeggen 'kennisgeïnspireerd' te zijn, zal de een de directe esthetische ervaring vanuit de materie belangrijker vinden dan het eventueel te theoretisch gevonden, want 'analytisch-rationeel' bevonden discours. Helaas leidt dit soms tot een soort vrees voor tekst en 'theorie'. Zie verder in dit hoofdstuk punt 4, artistic research. Overigens moet men "antagonistische opvatting", een tegenovergestelde opvatting, niet verwarren met agonistische opvatting, een verzetsopvatting, die meer een algemene attitude aangeeft en niet een enkele tegenstreving.

3. Voorkennis

Over het aanwenden van de waarneming; hoe bewustwording van betekenissen gebruikt kan worden ter bevestiging van wat men denkt te weten of hoe deze bewustwording te gebruiken ter kritisering van de eigen bewustwording en gebruikte categorisering of hoe deze betekenissen gerelativeerd kunnen worden.

Voor het goed functioneren in maatschappelijke situaties en sociaalculturele omgevingen is patroonherkenning van het grootste belang. In feite leggen we bij voortdoring verbanden en vergelijken we gegevens met elkaar om verschillen en overeenkomsten te herkennen. Op grond van die patronen brengen we structuur aan in ons leven.

Het structureren van de dagelijkse gang van zaken tot en met onze ambities en toekomstverwachtingen brengt orde en rust en productiviteit tot stand. Om deze productiviteit te continueren en uit te bouwen, lijkt het meest handig (en productief) om nieuwe waarnemingen - nieuwe informatie - in patronen te gieten die overeenkomsten vertonen met de patronen die we reeds kennen en gebruiken. Op deze manier bouwen we onze kennis van de wereld uit op grond van bestaande patroonherkenning: contouren, vermoedens en lijngelijkenissen.

We kunnen deze uitbouwning, dit expanderen van kennis op grond van ervaringen, standaardiseren. We stapelen het ene patroon op de andere en beschouwen ons geheugen als een archief van data met statische of zelfs statistische waarden. We oordelen over onszelf in termen van het verleden en beoordelen ook nieuwe kennissen op grond van hun verleden. Daarmee bevestigen we niet alleen ons eigen geheugenarchief maar sluiten ook het aanzien van de ander in een gearchiveerd patroon van eigen makelij. Nieuwe informatie wordt niet meer opgevat als nieuw en op zichzelf